

ETYKA W KRAJACH SOCJALISTYCZNYCH

ANATOLIJ G. CHARCZEW

Badania z zakresu etyki w ZSRR
(kilka uwag teoretycznych)

Ostatnie 20 lat były w ZSRR okresem intensywnego rozwoju myśli etycznej. Przejawiło się to przede wszystkim w wydatnym wzroście liczby publikacji z zakresu etyki — zarówno o charakterze badawczym, jak propagandowym. Jednocześnie systematycznie rozszerzał się zasięg badań. U podstaw tego procesu tkwiła istotna zmiana w pojmowaniu samego przedmiotu etyki jako nauki. O ile do niedawna jeszcze moralność definiowano jako „ogół zasad, reguł i norm, którymi kierują się ludzie w swoim zachowaniu”¹, to obecnie moralność w większości prac traktuje się znacznie szerzej i bardziej dialektycznie.

Znaczna część etyków radzieckich podziela pogląd, że zanim przejdzie się do analizy treści pojęcia moralności, trzeba przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie, do czego służy i jaką szczególną rolę spełnia ona w społeczeństwie. Odpowiedź typu: „Moralność reguluje zachowanie” nie przybliżyła nas do rozwiązania problemu, albowiem rodzi to z kolei pytanie następane: „Dlaczego należy regulować zachowanie?”

Wyjściem z tego labiryntu logicznego jest interpretacja swoistości społecznej funkcji moralności w aspekcie relacji jednostka—społeczeństwo. Przy tym ten drugi człon relacji obejmuje całokształt form przejawiania się interesów społecznych wobec konkretnej jednostki (społeczeństwo, klasa, grupa społeczna, inni ludzie jako depozytariusze pierwiastka społecznego). Pojęcie jednostki natomiast jest rozumiane nie tylko jako „pojęcie człowieka w całokształcie jego możliwości indywidualnych i spełnianych ról (funkcji) społecznych”², lecz także jako stopień rozwoju specyficznie ludzkich (tj. w ostatecznym rachunku społecznych) możliwości jednostki. Proces ten ma aspekt obiektywny i subiektywny. Na ten pierwszy wska-

¹ *Filosofskaja encyklopedija*, t. 3, Moskwa 1964, s. 499.

² *Ibid.*, s. 196.

zuje K. Marks, dochodząc do wniosku, że „im bardziej zagłębiamy się w historię, w tym większym stopniu jednostka, a zatem również jednostka produkująca, okazuje się niesamodzielna, przynależna do większej całości”³. Drugi aspekt W. I. Lenin definiuje jako „wzrost poczucia osobowości”⁴. Z historycznego (filogenetycznego) punktu widzenia stawanie się jednostki polega na przekształcaniu się człowieka z „istoty gatunkowej”, „zwierzęcia stadnego” w fenomen względnie autonomiczny (w stosunku do wspólnoty społecznej) w miarę rozwoju produkcji i podziału pracy. Przy tym w danym wypadku „interes społeczny” występuje nie tylko jako „to, co uniwersalne”, lecz przede wszystkim jako „realna współzależność jednostek uczestniczących w podziale pracy”⁵.

Zauważmy też, że już względna autonomia jednostki zawiera w sobie moment opozycji wobec społeczeństwa jako całości i dlatego w miarę przekształcania się jednostki w osobowość społeczeństwo zaczyna odczuwać potrzebę specyficznego mechanizmu, który umożliwiałby immanentne przewycięzanie tego przeciwieństwa. Takim właśnie mechanizmem stała się moralność, która zastąpiła (całkowicie lub częściowo) system norm „prawa zwyczajowego”, mającego głównie charakter negatywny, charakter zakazu.

Tak więc podstawową swoistą funkcją społeczną moralności jest przewycięzanie nieantagonistycznych sprzeczności między jednostką a zbiorowością (społeczeństwo, klasa, grupa), zabezpieczanie — w granicach niezbędnych — zgodności działań poszczególnych jednostek w ramach danej zbiorowości, a zatem również dziejotwórczych możliwości tej ostatniej.

Myśl o związku moralności i jej funkcji społecznej z określonymi aspektami przeciwieństw społecznych w takiej czy innej postaci znajduje wyraz nie tylko w wypowiedziach etyków radzieckich, lecz także badaczy z innych krajów socjalistycznych, w szczególności zaś naszych kolegów z Bułgarii i z Polski. W artykule M. Ossowskiej *Normy moralne i konflikty społeczne*⁶ została podjęta owocna, naszym zdaniem, próba uchwycenia swoistości normy moralnej poprzez jej przejawy w konkretnej sytuacji.

Konieczność zgodności postępowania jednostki z interesami grupy społecznej, do której przynależy, wielu autorów radzieckich traktuje w swoich pracach jako *sui generis* konieczność moralną. W konkretnym czynie moralnym realizuje się ona poprzez decyzje indywidualne, co zakłada alternatywny charakter determinacji zachowania i w tym sensie wolność woli, a zatem również odpowiedzialność człowieka za wybór, którego dokonuje.

³ K. Marks, F. Engels, *Soczinienija*, t. 12, Moskwa 1958, s. 710.

⁴ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 1, Warszawa 1950, s. 449.

⁵ K. Marks, *Formy, przedświnstwujuszczije kapitalisticeskomu proizwodstwu*, Moskwa 1940, s. 30.

⁶ Por. „Etyka” 1969, t. 4.

W danym układzie moralność występuje jako mechanizm społeczny, dzięki któremu wolność jednostki staje się narzędziem kontroli społecznej nad jednostką. Po to, żeby uprościć operację podejmowania decyzji moralnej, uwolnić człowieka od tej części pracy analitycznej, która została już wykonana — w sensie praktycznym w moralnym doświadczeniu poprzednich pokoleń, a w sensie teoretycznym przez etykę jako naukę uogólniającą te doświadczenia — społeczeństwo (klasa, grupa) formułuje określone wymagania wobec jednostki, które stanowią normatywny aspekt moralności. Mówiąc o normach, A. F. Szyszkin stwierdza, iż najogólniejsze z nich otrzymały na gruncie etyki nazwę zasad, a najbardziej konkretne — reguły zachowania. Możliwy jest również inny typ klasyfikacji norm moralnych:

1. Normy określające granice, których przekraczanie jest potępiane przez społeczeństwo (klasę, grupę), tj. „normy negatywne”. Należą tu w szczególności wszelkiego rodzaju zakazy moralne.

2. Normy skłaniające do praktycznej realizacji w zachowaniu wartości społeczno-moralnych (np. w kodeksie moralnym budowniczego komunizmu: oddanie sprawie komunizmu, miłość do ojczyzny socjalistycznej, do krajów socjalistycznych).

3. Normy wyrażające stosunek moralny danej społeczności (klasy) do wartości negatywnych, niezależnie od tego, czy występują one wyłącznie w postaci idealnej, czy też w postaci działań praktycznych (np. niegodzenie się z niesprawiedliwością, pasożytnictwem, antyhumanizmem, karierowiczostwem, chciwością).

Różnice w poziomie i formach interioryzacji norm stanowią indywidualno-psychiczną stronę świadomości moralnej (moralne przekonania, wartości, cechy charakteru, uczucia). W danym przypadku orzecznik „moralny” bynajmniej nie oznacza podziału psychiki człowieka na jakieś trwale i wyraźnie wyodrębnione sfery (moralną, estetyczną, polityczną itd.), lecz swoiście moralne zabarwienie, które w określonych — moralnych sytuacjach (tj. sytuacjach zakładających możliwość wyboru sposobu działania, a zatem również odpowiedzialność za dokonany wybór) łączy się z odpowiednim stanem psychicznym. Prace badawcze mające na celu wyjaśnienie, co mianowicie zawiera w sobie określenie „moralne życie społeczeństwa”, „moralny świat jednostki”, zostały dopiero zapoczątkowane, ale już samo postawienie tych problemów jest poważnym osiągnięciem marksistowsko-leninowskiej myśli etycznej. Wreszcie moralność w takiej mierze, w jakiej wyraża się w postępowaniu, działaniach i realnych stosunkach ludzkich, stanowi część praktyki społecznej. Wiadomo zaś, że praktyka występuje jako obiektywne kryterium prawdy, jako „celowa działalność człowieka”⁷.

⁷ Por. W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 38, Warszawa 1973, s. 275—276.

Metodologicznym kluczem do rozwiązania problemu stosunku, jaki zachodzi między moralnością a praktyką życia społecznego, jest teza Lenina dotycząca stosunków materialnych i ideologicznych. Według Lenina, pierwsze kształtują się niezależnie od świadomości i woli ludzi, drugie zaś „przechodzą przez głowę człowieka”, tj. kształtują się zgodnie z określoną orientacją ideologiczną. Niekiedy mylnie utożsamia się świadomy, ideologiczny charakter stosunków z ich uświadomieniem. Tymczasem są to rzeczy różne. W takiej czy innej mierze uświadamiane są wszystkie rodzaje stosunków społecznych, włącznie z materialnymi. Otóż w stosunki materialne człowiek zostaje wciągnięty mocą okoliczności obiektywnych, podczas gdy w stosunki ideologiczne wstępuje on po to, ażeby realizować, ugruntowywać takie lub inne wartości duchowe. U podstaw stosunków materialnych tkwią interesy materialne, u podstaw stosunków ideologicznych — ideologiczne. Jednakże stosunki materialne i stosunki ideologiczne są równie realne w sensie realności istnienia.

W swoim czasie w etyce radzieckiej prezentowany był pogląd przeciwstawiający moralność jako formę świadomości moralności „praktycznemu stosunkowi człowieka do człowieka”, który to stosunek miał rzekomo stanowić część bytu społecznego ludzi⁸. Bynajmniej nie kwestionując próby terminologicznego rozróżnienia między normami moralnymi a ich realizacją w życiu, pragniemy jednak zauważyć, że praktyczny stosunek człowieka do człowieka nie zawsze równoznaczny jest ze stosunkiem materialnym. Poza praktyką materialną, stanowiącą główną treść społecznego bytu ludzi, istnieje też praktyka duchowa, będąca w ostatecznym rachunku odzwierciedleniem i następstwem owego bytu, wszelako istniejąca obiektywnie (w sensie niezależności od indywidualnej świadomości tych, którzy obserwują ją z boku) i mogąca występować jako kryterium prawdziwości odnoszących się do niej twierdzeń teoretycznych. Przykład tego rodzaju praktyki: twórczość naukowa w stosunku do gnozeologii, twórczość artystyczna w stosunku do estetyki, zachowanie moralne w stosunku do norm moralnych i uzasadniającej je teorii etycznej.

Duchowy charakter praktyki moralnej wynika już z tego chociażby, że początek bierze ona z decyzji moralnych, z moralnych intencji, ocen, tj. procesów, w których jako podmiot działania występuje jedynie i wyłącznie świadomość człowieka. Jeśli zaś chodzi o działalność i postępowanie emocjonalne, to aczkolwiek są one obiektywne w formie, ze względu na swoją treść stanowią jedynie bardziej lub mniej adekwatną realizację podjętych decyzji moralnych, tj. przynależą również nie do sfery stosunków materialnych, lecz do sfery ideologicznych stosunków społecznych.

⁸ Por. W. G. Iwanow, N. W. Rybakowa, *Oczerki marksistsko-leninskiej etiki*, Leningrad 1963, s. 23—24.

Świadomość moralna jest w ostatecznym rachunku odzwierciedleniem bazy ekonomicznej społeczeństwa, ale bezpośrednio może ona być również odbiciem owej emocjonalnej części praktyki moralnej. Jednakże traktowanie tej ewentualności jako podstawowego kryterium rozgraniczającego byt i świadomość byłoby w istocie ich utożsamianiem, albowiem wszelkie wyniki działalności duchowej, włącznie z nauką i sztuką, znajdują taki czy inny wyraz obiektywny, są utrwalane materialnie. Tak więc przynależąc całkowicie do sfery nadbudowy nad materialno-ekonomiczną bazą społeczeństwa, moralność nie redukuje się przecież do świadomości, a tym bardziej do jej aspektu ideologiczno-normatywnego. Jak już mówiliśmy, ze względu na swoją specyficzną funkcję jest ona przede wszystkim formą przewycięzania przeciwieństwa między jednostką a jej środowiskiem społecznym, formą kojarzenia interesów osobistych i społecznych. Przy tym w miarę przeradzania się przeciwieństw, będących naturalnym następstwem wyodrębnienia się jednostki w systemie więzi społecznych, w antagonizm między interesami jednostki a interesami społecznymi na skutek wyobcowania związanego z własnością prywatną, regulacja moralna staje się coraz bardziej fikcyjna i iluzoryczna. Konkretnym tego wyrazem jest praktyczne i teoretyczne negowanie moralności (amoralizm i relatywizm etyczny), zakłamanie, dwulicowość.

W swej bezpośrednio danej postaci moralność stanowi dialektyczny system, na który składają się następujące elementy:

A. Elementy związane z jednostką. A₁. Zainteresowanie w popieraniu społeczeństwa jako całości, predyspozycje moralne do przyjęcia wymogów społecznych. A₂. Interioryzowane wartości społeczno-moralne. A₃. Postępowanie i stosunki moralne.	B. Elementy związane ze społeczeństwem. B₁. Ideał moralny jako koncepcja harmonii społecznej (jego aspekty: idee pomyślności społecznej, dobra, sprawiedliwości, szczęścia). B₂. Wymogi społeczeństwa w stosunku do jednostki (normy moralne). B₃. Kontrola społeczno-moralna (system ocen i sankcji stosowanych przez opinię społeczną w celu afirmacji bądź potępienia moralnych działań jednostki).

Oczywiście schemat ten jedynie w najogólniejszym zarysie i tylko w przybliżeniu odzwierciedla faktyczny obraz owej złożonej i konfliktowej sfery życia społecznego, którą nazywamy moralnością (w niniejszym komunikacie nie stawiamy sobie za cel rozgraniczenia pojęć moralność i etyka). Wystarczy tu stwierdzić, że samo rozgraniczenie jednostki i społeczeństwa ma charakter umowny, względny, albowiem społeczeństwo składa się z jednostek, jednostka zaś to „pole” ścierania się wpływów pierwiastka indywidualnego i społecznego. W tym kontekście należy zau-

ważyć, że „osobowość jednolita” i „osobowość rozdwojona” to nie tylko pojęcia z zakresu literatury czy krytyki literackiej, lecz w nie mniejszym stopniu również pojęcia z zakresu etyki jako nauki. Rozdwojenie to odbicie w wewnętrznym świecie człowieka wyobcowania społecznego. Jednolitość to odbicie (nie automatyczne, lecz poprzez bezpośrednie otoczenie społeczne i wychowanie) nieantagonistycznych przeciwieństw między interesami jednostki a interesami społeczeństwa.

Jak z tego schematu wynika, zarówno ideał moralny, jak i normy moralne, a także inne elementy moralności mogą występować jednocześnie jako wartości (posiadają aspekt oceniający), o ile są one skorelowane z właściwymi danemu społeczeństwu, danej społeczności (klasie, grupie) kryteriami, za pomocą których dokonuje się rozgraniczenia między tym, co wartościowe, a tym, co nie posiada wartości. Wreszcie schemat ten, aczkolwiek nie zawiera wprost, to przecież implikuje twierdzenie, że sfera możliwych zastosowań ocen moralnych jest znacznie szersza od właściwej sfery moralności i w ostatecznym rachunku obejmuje niemal całą rzeczywistość społeczną, włącznie ze zjawiskami przyrody. Trzeba tu jednak podkreślić zasadniczą różnicę między możliwymi sposobami użycia (*primieniajemość*) a użyciem (*primienimost*). Używając terminu drugiego, mamy na myśli właściwe użycie (*prawomiernoje primienienije*) w odróżnieniu od użyc opartych na analogii, na zewnętrznym podobieństwie działań moralnych i pozamoralnych. Instynktowe zachowanie zwierząt może być np. kwalifikowane jako moralne (troska o potomstwo) lub niemoralne (brak takiej troski); czyn dokonany w sytuacji bez wyjścia lub w sytuacji niewiedzy o możliwym rozwiązaniu ocenia się tak, jak gdyby istniała określona alternatywa postępowania, a zatem wybór i odpowiedzialność za dokonany wybór. Zdarza się także, że świadomość potoczna, utożsamiając kryteria moralne, estetyczne, obyczajowe czy polityczne, znacznie wykracza poza granice właściwego użycia ocen. Podobnie ulegają też rozszerzeniu granice stosowania ocen politycznych i estetycznych. Te ostatnie np. nader często stosowane są po prostu w celu wyodrębnienia czegoś, co jest doskonałe w swoim rodzaju („piękny egzemplarz”, „piękno wewnętrzne”). Dlatego też, jeśli nauka ulegnie autorytetowi świadomości potocznej, bezkrytycznie przyjmując jej tradycje, ryzykuje wówczas, iż może się znaleźć w obliczu nierozwiązalnych problemów logicznych.

Etyka jako nauka (na gruncie świadomości potocznej termin „etyczny” funkcjonuje również jako synonim terminu „moralny”) ma na celu badanie całej zbiorowości elementów składających się na system moralności w ich dialektycznym współoddziaływaniu. Przy tym wieloaspektowość, złożoność moralności powoduje tendencję do dyferencjacji również w etyce jako nauce. Spośród tych dziedzin etyki, które udokumentowały swą obecność w literaturze, przedmiotem największego zainteresowania jest

etyka normatywna. W analizie moralności zaznaczyły się tu dwa podstawowe kierunki:

1. Badanie natury norm moralnych oraz ich stosunku do obiektywnej rzeczywistości (problem prawdziwości moralności).

2. Analiza treści norm moralności komunistycznej i ich uzasadnianie.

Ostatnio obserwujemy wielkie zainteresowanie aksjologią moralności, badającą fenomeny moralne jako wartości, stosunek zachodzący między wartościami moralnymi a kulturą duchową i praktyką społeczną jako całością. Olbrzymie znaczenie w rozwoju tych dziedzin wiedzy etycznej miały dyskusje: 1) o stosunku między pojęciami moralnymi a etycznymi; 2) o stosunku między tym, co w wartościach moralnych ogólnoludzkie, a tym, co klasowe; 3) o naturze norm moralnych.

Rezultatem pierwszej dyskusji było ujawnienie istoty kategorii etycznych i praw etyki jako nauki w stosunku do idei, pojęć, sądów i ocen moralnych, rozgraniczenie moralności i etyki⁹.

Druga dyskusja była faktycznie kontynuacją pierwszej, a dotyczyła ujmowania moralności w aspekcie jej konkretno-historycznych uwarunkowań, stosunku między występującym w niej pierwiastkiem absolutnym a względnym, klasowym a ogólnoludzkim. Problem ten wyłania się na plan pierwszy w związku z ukazaniem się prac J. A. Milnera-Irinina, P. M. Jegidesa¹⁰ i niektórych innych autorów, którzy traktują moralność jako sferę powinności, różną i przeciwstawną temu, co istnieje. Przy tym powinność ujęta w postaci dziesięciu „zasad prawdziwego humanizmu” staje się w gruncie rzeczy fenomenem ahistorycznym, a więc ponadklasowym.

Teoretycy, którzy wystąpili z krytyką tego stanowiska, wskazywali, że znajdujący tu wyraz abstrakcyjno-antropologiczny formalizm został poddany krytyce jeszcze przez materialistów francuskich, a następnie przez Hegla, nie mówiąc już o sprzeczności tego stanowiska z dialektyczno-materialistycznym klasowym podejściem do badania moralności. Wynikiem dyskusji było wyraźne pogłębienie samego ujęcia problemu dialektyki, pierwiastka klasowego i ogólnoludzkiego w moralności. We współczesnej etyce radzieckiej problem ten badany jest w czterech następujących aspektach:

1) egoizm klasowy wobec postępu społecznego, a w ostatecznym rachunku wobec obiektywnych praw rozwoju społecznego:

2) zabezpieczenie przez moralność interesów klasowych z jednej strony, z drugiej zaś — interesów społeczeństwa, jego trwania i funkcjonowa-

⁹ Por. A. G. Charczew, *K itogam diskussii o kategoriiach etiki*, „*Filosofskie nauki*,” 1965, nr 2.

¹⁰ G. D. Bandzeladze (red.), *Aktualnyje problemy etiki*, Tbilisi 1967, a także J. I. Milner-Irinin, *Etika ili princip istinnoj czelowiecznosti*, Moskwa 1963.

nia jako całości, albowiem nawet w formacjach antagonistycznych w pewnym okresie historycznym wszystkie klasy potrzebują tego społeczeństwa;

3) wspólnota, a zarazem historyczna właściwość moralnej negacji przez poszczególne klasy rewolucyjne dotychczasowego ustroju społecznego i sposobu życia oraz uzasadniania nowego, rewolucyjnego ideału moralnego;

4) treści wartości moralnych i ich form, utrwalanie się w formie (np. w zakresie i strukturze pojęcia powinności, honoru, godności) najważniejszych osiągnięć postępu moralnego oraz wpływu tradycyjnej formy na nową treść klasową.

Dyskusja trzecia ujawniła ograniczoność stanowiska reprezentowanego przez W. P. Szkorinowa, T. W. Samsonową i niektórych innych teoretyków utrzymujących, że norma moralna to po prostu „maksyma świadomości”, której źródłem jest uczucie moralne; przyczyniła się też do ugruntowania głębszego, bardziej dialektycznego poglądu na normę, eksponującego jej związek z praktyką moralną (O. G. Drobnicki, L. M. Archangielski).

Problemy psychologii moralności, dotyczące procesów interioryzacji ideałów i norm moralnych, były głównie przedmiotem badań psychologów. Dlatego też wyniki tych badań interpretowano nie tyle w kategoriach i terminach etycznych, co w kategoriach i terminach psychologii. Analiza etyczna tych problemów jak dotąd sprowadza się do rozważań nad treścią pojęcia „stosunki moralne” oraz badania odnośnych aspektów treści kategorii odpowiedzialności, powinności, kolektywizmu, egoizmu.

Poważne osiągnięcia notujemy w tej dziedzinie etyki, którą można by nazwać filozofią moralności, a która bada moralność w aspekcie jej współoddziaływania z innymi sferami życia społecznego zarówno w ujęciu przestrzennym, jak i historyczno-czasowym. Na plan pierwszy wysuwa się tu kwestia postępu moralnego, stosunku, jaki zachodzi między moralnością a polityką, między rewolucją naukowo-techniczną a moralnością, między moralnością a nauką.

Istotną rolę w rozwoju nauki marksistowsko-leninowskiej mają do spełnienia także socjologia i etyka zawodowa.

Socjologiczne badania moralności stanowią dziś niejako wspólną domenę etyki i socjologii (podobnie jak psychologia moralności przynależy zarówno do psychologii społecznej, jak do etyki, a logika norm moralnych stanowi przedmiot badań i etyki, i logiki). Nie powinno to rzecz jasna oznaczać całkowitego utożsamiania badań nad zjawiskami moralnymi przy zastosowaniu metod socjologicznych na gruncie socjologii i na gruncie etyki. Zadania danej nauki, jej tradycje, swoistość, uwarunkowany tym „punkt widzenia” i odpowiednie „podejścia” do rozwiązywania problemów naukowych — wszystko to rzutuje na wynik badania danego przed-

miotu przez poszczególne nauki. Co prawda, w chwili obecnej, kiedy badania socjologiczne w etyce zostały dopiero zapoczątkowane, różnice między tymi badaniami a badaniem moralności przez socjologię nie nabrały jeszcze ani szerszego zasięgu, ani wyrazistości, jest to jednak niewątpliwie sprawa niedalekiej przyszłości. Przewidywanie tych rozbieżności i odmienności to zarazem ugruntowanie prawa etyki do pewnej (względnej) samodzielności w korzystaniu z metodyki socjologicznej i interpretacji uzyskiwanych w ten sposób wyników.

Etyka zawodowa z kolei bada moralność społeczną w jej specyficznych przejawach w różnych grupach zawodowych. Innymi słowy, moralność jako dialektyczna jedność tego, co ogólne, szczególne i jednostkowe, badana jest przez etykę zawodową głównie w aspekcie tego, co szczególne, a łączy się z działalnością zawodową ludzi. W miarę rozwoju rewolucji naukowo-technicznej i pogłębiania się współzależności, a zatem i współodpowiedzialności ludzi różnych zawodów, jak również wspólnej odpowiedzialności ludzi mających w swoim ręku dźwignię owej olbrzymiej potęgi technicznej, jaką dysponuje dziś ludzkość, będzie też systematycznie wzrastać znaczenie moralności zawodowej oraz badającej ją dziedziny etyki. Zainteresowanie, które wzbudza obecnie problemy etyki zawodowej, to jeden z najważniejszych symptomów tej tendencji.

Szczególne miejsce w systemie etyki radzieckiej zajmuje metaetyka. Jak wiadomo, w powstaniu metaetyki określoną rolę odegrał fakt, że przedpozytywistyczna etyka burżuazyjna nieuchronnie zbaczała na drogę prymitywnego moralizatorstwa, tak że należało przeciwstawić tej tendencji naukowo-analityczne podejście do moralności, co też proklamowano jako główne zadanie metaetyki. Rzecz inna, że zrealizowanie tego postulatów przekraczało możliwość pozytywizmu, który przekształcił metaetykę w jednostronną i w istocie idealistyczną analizę „języka moralności i etyki”.

Szereg problemów postawionych przez metaetykę (wolność, woli a odpowiedzialność, prawda a wartość, metody uzasadniania sądów etycznych) to problemy realne, a zatem w takiej czy innej mierze aktualne również dla etyki marksistowsko-leninowskiej; problemy te należy badać, ściśle przy tym przestrzegając metodologii dialektyki marksistowskiej, wystrzegając się w ujęciu i rozwiązywaniu tych problemów elementów interpretacji burżuazyjno-pozytywistycznej. Ponieważ etyka marksistowsko-leninowska rozwija się nie w drodze teoretycznego moralizatorstwa, lecz w drodze konsekwentnie naukowej analizy zjawisk moralnych, problemy te w olbrzymiej większości badane są przez marksizm w ramach etyki jako takiej. W tej sytuacji metaetyce pozostaje jedynie związana z etyką problematyka naukoznawcza. Innymi słowy, w systemie marksistowsko-leninowskich nauk społecznych przedmiotem metaetyki staje się sama etyka

jako nauka. Ale w takiej sytuacji autonomia metaetyki wydaje się przejściowa, albowiem „znosi” ją rozwój tych dziedzin naukoznawstwa, których zadaniem jest badanie nauk społecznych.

Mówiąc o dziedzinach wiedzy etycznej, należy podkreślić, że po pierwsze, wszystkie one są ze sobą ściśle związane, zrośnięte, a zatem wszelkie podziały są tu pod wieloma względami umowne, a po wtóre — niemal każda z tych dziedzin (może z wyjątkiem etyki normatywnej) „graniczy” z jakąś nauką ościenną, i to na zasadzie nakładających się kół.

Czy oznacza to, że etyka jest po prostu konglomeratem poszczególnych, względnie samodzielnych elementów? Bynajmniej. Istota stosunków zachodzących między systemem etyki a elementami tego systemu najbardziej adekwatnie wyraża się nie w kategorii „zbioru” („sumy”), lecz „dialektycznego przewycięzania”. Innymi słowy, etyka nie tyle łączy, co raczej systematyzuje wiedzę gromadzoną na poziomach jej poszczególnych działów. I to właśnie określa filozoficzny charakter etyki jako nauki o istocie, pochodzeniu i prawach rozwoju moralności.

Анатолий Г. Харчев

ЭТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СССР
(НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИТОГИ)

Последние 20 лет в СССР это период интенсивного развития этических исследований. У основ этого процесса коренилась существенная перемена в понимании предмета этики как науки. В место традиционно понимаемой морали как совокупности принципов и норм, которым преследуют люди в своём поведении, теоретики этики стали принимать более широкую общественную характеристику морали, как специфическую диалектическую систему, которая обнимает собой так элементы, касающиеся личности, как и общества в целом. Автор поддаёт подробному анализу отдельные элементы этой системы, обращая особенное внимание на определённую теоретическую импликацию принятых предпосылок, а именно, на разницы между сферой применимости и сферой применимости моральных оценок. Сфера применяемости шире сферы применимости и относится ко всем явлениям, подлежащим моральным оценкам. Это предположение позволяет подвергнуть сомнению обиходную моральную сознательность как основной предмет этических исследований.

Автор характеризует основные этические проблемы, по которым велась дискуссия за последние годы в СССР: 1. отношение между этическими и моральными нормами; 2. отношение между классовыми и общечеловеческими аспектами морали; 3. существо норм моральных. Указывает тоже актуальное состояние других областей этики — психологии морали, социологии морали, профессиональной этики и метаэтики. Предметом метаэтики, по мнению автора, является анализ этики как науки. Однако автор против тенденциям абсолютизации и обособления отдельных областей этики, ибо все они составляют единую диалектическую систему этики понимаемой как наука о существе, происхождению и законах развития нравственности.

Anatoli G. Kharchev

ETHICAL RESEARCH IN THE SOVIET UNION
(SOME THEORETICAL ISSUES)

The last 20 years were a period of rapid development for Soviet ethical research. This was based on an entirely new approach to what the proper subject of ethics as a science actually is. The previous treatment of morality as "the total of all principles and norms to which people conform in their conduct" gave way to a more comprehensive social concept of morality as a specific dialectical system composed of both elements relating to the individual and to society. The author analyses the constituent elements of that system concentrating especially on one distinction implicit in his assumptions: that between the sphere of applicability and the application of moral judgments. This assumption enables us to challenge the common moral sense as the basic subject of ethical research.

The author also reports on some recent discussions in the Soviet Union. These focused on the following groups of topics: 1) the relation between ethical and moral norms, 2) the relation between the class and overall human aspects of morality, 3) the essence of moral norms. He outlines the actual status of the other domains of ethics: psychology of morals, professional ethics and metaethics. The author's idea of the subject of metaethics is that it studies ethics as a science. But he argues against separating the constituent parts of ethics because all of them make up into a dialectical system of ethics as a science of the origin, nature and principles of development of morals.